

hém se také odvolávají na Rousseauovy filozofické názory, zejména na jeho dualismus v pojetí člověka a jeho zdůrazňování citu v protikladu k rozumu. V tom však není historická hodnota Rousseauova díla.

Marxisticko-leninská filozofie se snaží odhalit kořeny Rousseauových názorů, určit jeho místo ve společenskovědním myšlení jeho doby a ukázat, jaký význam měly jeho názory pro rozvoj společenskovědního myšlení vůbec. Zastává názor, že Rousseauovo dílo je důležitým pramenem k poznání a pochopení ideového formování předrevoluční buržoazie. Proto přistupujeme k vydání čtyř základních děl, která reprezentují to nejlepší, co Rousseau vytvořil. Je to jeho Rozprava o vědách a uměních neboli O tom, zda obnova věd a umění přispěla k očistě mravů, dále pak Rozprava o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi, napsaná koncem roku 1753 a začátkem roku 1754, Rozprava o politické ekonomii, vytvořená o dva roky později, a jeho vrcholné dílo O společenské smlouvě neboli Zásady státního práva, které bylo napsáno v letech 1761—1762. V pořadí, jak tato díla vznikala, je uvádíme také v předkládaném sborníku.

Vladimír Čechák

R O Z P R A V A

O VĚDÁCH
A UMĚNÍCH
NEBOLI O TOM,
ŽDA OBNOVA
VĚD A UMĚNÍ
PŘISPĚLA
K OČISTĚ
MRAVŮ

„Barbarus hic ego sum, quia non intelligor
illis“* Ovid. Trist. V. Eleg. X, 37.

UPOZORNĚNÍ

Co je to sláva! Já za svou slávu vděčím tomuto nešťastnému dílku. Jisté je, že spisek, který mi vynesl cenu a proslulost, je v nejlepším případě průměrný, a dovoluji si dodat, že je jednou z nejslabších prací tohoto souboru. Jakému propastnému neštěstí by se byl autor vyhnul, kdyby byl býval spisek přijat tak, jak si zaslouží! Úspěch, zprvu neoprávněný, měl však na mne přivolat přísnost ještě neoprávněnější.

* Jsem zde barborem, protože oni mi nerozumějí.

PŘEDMLUVA

Toto je jedna z největších a nejkrásnějších otázek, jaké kdy byly položeny. V této rozpravě nepůjde o metafyzické jemnosti, jež se zmocnily všech částí literatury a jichž se vždy nevyhnou ani plány akademií, ale o jednu z pravd, týkajících se štěstí lidského rodu.

Předpokládám, že mi bude stěží odpuštěn názor, který jsem se odvážil obhajovat. Útočím otevřeně na vše, co je dnes předmětem lidského obdivu, a tak mohu očekávat toliko obecný odsudek. Je pravda, že jsem byl poctěn souhlasem několika moudrých mužů. To mi však zdaleka nezaručuje souhlas veřejnosti. Dospěl jsem proto k rozhodnutí, že nebudu usilovat o to, abych se zalíbil krasoduchům nebo lidem, kteří jsou v módě. Ve všech dobách se objevují lidé určené k tomu, aby propadli v očích svého století, své země a své společnosti. Člověk, který je dnes považován za mocného ducha a filozofa, by byl v dobách Ligy* z téhož důvodu toliko fanatikem. Pro takové čtenáře nesmí psát ten, kdo chce žít nad svým stoletím.]

Ještě slovo na závěr. Nespolehal jsem na pocty, jichž se mi dostalo. Proto jsem od chvíle, kdy jsem text odeslal, tuto rozpravu přepracoval a rozšířil, takže se jaksí změnila v jiné dílo. Dnes se cítím povinen uvést ji znovu do stavu, v němž se jí dostalo ceny. Připojil jsem k ní toliko několik poznámek a ponechal jsem dva snadno rozpoznatelné doplňky, s nimiž by byla Akademie možná nesouhlasila. Domnívám se, že jsem tímto upozorněním povinován poctivostí, úctě a vděku.

* Konfederace katolíků ve Francii koncem 16. století — pozn. překl.

„Decipimur specie recti“*
Hor. de Art. poet. V. 25.

Mám prozkoumat, zda obnova věd a umění přispěla k očistě anebo ke zkáze mravů. K jaké odpovědi se mám přiklonit? K takové odpovědi, vážení pánové, jaká přísluší čestnému muži, jenž neví nic a nemá proto sám sebe v menší vážnosti.

Cítím, že jen obtížně přizpůsobím to, co chci vyslovit, tribunálu, před nějž předstupuji. Jak se mám odvážit kárat vědy před jednou z nejučenějších společností Evropy, chválit ve slovné Akademii neznalost a sloučit pohrdání studiem s úctou k pravým učencům? Uzřel jsem tyto překážky, ale neodradily mne. Řekl jsem si, že neútočím na vědu, ale obhajuji ctnost před tváří ctnostných mužů. A mravním lidem je poctivost dražší než učenost lidem učeným. Čeho se tedy obávám? Moudrosti shromáždění, jež mi naslouchá? Příznávám to, nikoli však jako pocit řečníka, ale toliko pro výstavbu této rozpravy. V pochybných případech se čestní vladaři nikdy neváhali sami odsoudit; a situace, jež je pro právo nejvýhodnější, je ta, když se má obhajovat před poctivou a osvědčenou stranou, rozsuzující jeho vlastní spor.

K této pohnutce, jež mi dodává odvahy, přistupuje ještě další, a ta mne vede k rozhodnutí. Obhajoval-li jsem pravdu na základě vědomostí, jež do mne vložila příroda, je jedna cena, která mi nemůže uniknout, ať už se setkám s jakýmkoli výsledkem. Tuto cenu naleznou v hloubi svého srdce.

* Dáváme se svěst zdáním pravého.

Veliký a krásný je pohled na to, jak se člověk vlastními silami v jistém smyslu vymaňuje z nicoty, jak světlem rozumu rozhání temnoty, do nichž ho zahálila příroda, jak se povznáší nad sebe sama, vrhá se duchem až do nebeských krajin, podoban slunci prochází obřimi kroky obrovskou rozlohu všehomíra a — což je ještě větší a ještě obtížnější — navrácí se do sebe, aby tu prozkoumal člověka a poznal jeho přirozenost, jeho povinnosti a jeho účel. Všechny tyto zázraky se obnovily během nemnoha předchozích generací.

Není tomu tak dávno, co se Evropa znovu nalézala v barbarství prvních věků. Před několika stoletími žily národy tohoto světadilu, jež jsou dnes tak vzdělané, ve stavu horším než neznalost. Jakási vědecká hatmatilka, ještě opovrženější než neznalost, si přisvojila název vědění a postavila do cesty jeho návratu překážky téměř nepřekonatelné. Pokud se lidé měli znovu navrátit ke zdravému rozumu, muselo dojít k převratu. A ten přišel ze strany, odkud bychom se ho byli nejméně nadáli. Tupý musliman, věčná metla literatury, způsobil, že se u nás literatura znovu zrodila. Pád Konstantinova trůnu zanesl do Itálie zlomky starého Řecka. Vzácné pozůstatky obohatily i Francii. Brzy po literatuře následovaly vědy. K umění psát se připojilo umění myslet — což se může zdát postupem podivným, ale možná je to postup až příliš přirozený — a pocítili jsme hlavní výhodu obcování s múzami, totiž to, že se lidé stávají společenštější, neboť v nich múzy vyvolávají touhu po vzájemném zalíbení díly hodnými vzájemného uznání.

Duch má své potřeby právě tak jako tělo. Tělesné potřeby tvoří základy společnosti, potřeby

duchovní jí dodávají půvabů. Zatímco vlada a zákony poskytují lidem, žijícím pospolu, bezpečnost a blahobyť, méně despotické a možná mocnější vědy, literatura a umění věncí železné okovy, jež lidé nesou, trsy květů, duší v lidech prvotní svobodu, pro kterou byli — jak se zdá — zrozeni, vštěpují jim lásku k vlastnímu otroctví a vytvářejí z nich to, čemu se říká civilizované národy. Potřeba vztyčila trůny, vědy a umění je upevnily. Milujte nadání, mocní tohoto světa, a držte ochrannou ruku nad těmi, kdo je pěstují.¹ Pěstujte vědy a umění, civilizované národy. Jste šťastnými otroky a vděčíte jim za vybraný a jemný vkus, na němž si zakládáte, za mírný charakter a uhlazené mravy, činící náš vzájemný styk tak družným a tak snadným, zkrátka za zdání všech ctností, z nichž vám ani jedna není vlastní.

Právě takovou zdvořilostí, tím přívětivější, čím okázaleji se nestaví na odív, vynikaly kdysi Atény a Řím v tolik vynášených dnech své nádhery a slávy. Bezpochyby právě jí překoná naše století a náš národ všechna období a všeliké národy. Filozofický tón, nezatížený pedantstvím, přirozené, leč úslužné mravy, jež jsou právě tak vzdáleny teutonské neotesanosti jako ultramontánské sešnerovanosti, to jsou plody vkusu, nabytého dobrým vzděláním a společenským stykem.

Jak krásné by bylo žít mezi námi, kdyby se ve vnějším chování pokaždé odráželo rozpoložení srdce, kdyby byla slušnost ctností, kdybychom se

¹ Vládcí jsou vždy rádi, rozšíří-li se mezi poddanými obliba příjemných umění a zbytečnosti, jež nemají za následek vývoz peněz. Kromě toho, že v poddaných žijí malodušnost, jež je porobě tak vlastní, vědí vládcí velmi dobře, že všechny potřeby, které si lid vytváří, jsou okovy, jimiž se spoutává. Když chtěl Alexandr udržet v područí národ živící se rybami, přinutil ho zanechat rybolovu a přijímat stejnou potravu jako jiné národy. Nikdy se nepodařilo zkrotit nahé americké divočky, žijící toliko z úlovků. A jak bychom též mohli ujařmit lidi, kteří nic nepotřebují?

řídili svými zásadami, kdyby byla opravdová filozofie nerozlučně spjata s titulem filozof! Tolik dobrého se však jen zřídkakdy objevuje zároveň a ctnost se jen stěží projevuje takto okázale. Bohatě zdobený šat může značit zámožného člověka a elegance člověka, jenž má vkus. Zdravého a silného muže však rozpoznáte podle jiných znamení! S tělesnou silou a zdatností se nesetkáte pod zlateným hávem dvořana, ale pod prostým šatem rolníka. Ctností, jež je silou a zdatností duše, není zdobnost méně cizí. Právý muž je atletem a rád zápasí nahý. Opovrhuje mrzkými ozdobami, jež by mu překážely při vynakládání síly a které byly většinou vymyšleny toliko proto, aby zakryly nějakou tělesnou vadu.

Dokud naše způsoby neopracovalo umění a ne naučilo naše vášně hovořit strojenou řečí, byli jsme mravů neotesaných, leč přirozených, a rozdílnost chování ohlašovala na první pohled rozdílnost povahy. Lidská přirozenost nebyla v jádru lepší. Lidé však nalézali bezpečí v tom, jak snadno prohlédali jeden druhého, a tato výhoda, kterou již nedokážeme docenit, je uchránila mnoha neřestí.

Dnes, kdy důvtipnější výzkumy a vybranější vkus redukovaly umění zalíbit se na principy, vládne v našich mravech mrzká a šalivá jednotvárnost. Jako by všechny duchy odlili z jednoho kadlubu: zdvořilost neustále vyžaduje, vhodnost prikazuje. Neustále se podřizujeme zvyklostem, nikdy vlastní hlavě. Neodvažujeme se už jevit tím, čím jsme, a pod takovým ustavičným nátlakem učiní lidé, tvořící stádo, jež se nazývá společnost, v týchž podmínkách totéž, pokud je od toho neodvrátí mocnější pohnutky. Nikdy se tedy nedozvíme, s kým máme tu čest. Abychom poznali přítele, budeme muset vyčkat mimořádných okolností, to znamená vyčkat až do chvíle, kdy už na to nebude čas, protože bychom ho nutně potřebovali znát právě pro takové příležitosti.

A kolik neřestí provází tuto nejistotu! Vytratilo

se upřímné přátelství, vytratila se reálná úcta, vytratila se důvodná důvěra. Pod jednotvárným a věrolomným závojem zdvořilosti, pod tolik vychvalovanou slušností, za níž vděčíme osvětě našeho století, se neustále skrývají podezření, nedůvěra, obavy, chlad, rezervovanost, nenávisť a zrada. Neznesevšíme již jméno pána všehomíru kletbami, rouháme se mu však tak, že se to našich úzkostlivých uší ani nedotkne. Nevychvaluje své vlastní zásluhy, ale snižujeme zásluhy cizí. Neurážíme hrubě nepřitele, ale obratně ho pomlouváme. Vyhasíná nenávisť mezi národy, ale zároveň i láska k vlasti. Opovrhovanou neznalost nahrazuje nebezpečný pyrrhonismus. Některé výstřelky budou zavrženy, některé neřesti upadnou v opovržení. Jiné se však ozdobí názvem ctnost a budeme je muset buď mít, anebo předstírat. Ať si kdo chce vychvaluje střídmost dnešních mudrců. Já sám v ní neshledávám nic jiného než vytríbenou nestřídmost, jež není hodna mé chvály stejně jako jejich vyumělkovaná prostota.¹

Takové čistoty nabyly naše mravy, tak počestní lidé se z nás tedy stali. Literatura, vědy a umění nechť se přihlásí o to, čím se zasloužily o tak blahodárný výsledek. Připojím toliko jedinou poznámku. Kdyby si cizinec z nějakých vzdálených krajů snažil vytvořit obrázek o evropských mravech podle stavu našich věd, podle dokonalosti našich umění, podle vhodnosti našich představení, podle zdvořilosti našeho chování, podle vlídnosti našich slov, podle našich neustálých důkazů laskavosti a podle kypícího davu lidí různého stáří a různého stavu, kteří jako by se od svítání do soumraku před-

¹ „Rád se přu a rozmlouvám.“ píše Montaigne, „avšak toliko s nemnoha lidmi a pro sebe. Neboť předvádět mocným na přání ducha slovy jako na nějakém představení považují za povolání, jež velice špatně sluší čestnému muži.“ (Eseje. Kniha III, kap. VIII.) Je to povolání všech našich krasoduchů až na jednoho. (Míněn je snad Denis Diderot — pozn. překl.)

háněli v tom, jak si vzájemně prokazovat službu, tento cizinec by — pravím — uhlodl přesný opak našich mravů.]

Je zbytečně hledat příčinu tam, kde není účinku. Zde však je účinek jistý. Je jím reálná zvrácnost. A naše duše se kazily úměrně tomu, jak se zdokonaľovaly naše vědy a umění. Lze říci, že je toto neštěstí vlastní toliko našemu věku? Nikoli, vážení pánové. Strasti způsobené marnivou zvedavostí jsou staré jako svět. Každodenní příliv a odliv oceánu není podřízen dráze hvězdy, jež nás za noci osvětluje, pravidelněji než osud mravů a počestnosti pokroku věd a umění. Úměrně tomu, jak jejich světlo stoupá na náš obzor, vytrácejí se ctnosti, a k těmž jevu docházelo za všech dob a na všech místech.

Pohleďte na Egypt, na první školu všehomíru, na jeho úrodné podnebí pod žhavým nebem, na slavný kraj, odkud druhdy vytáhl Senvosret dobyt svět. Stal se kolébkou filozofie a krásných umění a nedlouho nato ho dobyli Kambysové, pak Řekové, Římané, Arabové a nakonec Turci.

Pohleďte na Řecko! Druhdy je obývali hrdinové, kteří dobyli dvakrát Asii; jednou před Trójou a podruhé ve vlastních domovech.* Rodiči se literatura nevnese ještě do srdcí jeho obyvatel zkaženost, ale pokrok umění, rozklad mravů a makedonské jeho následovaly brzy po sobě. A Řecko, stále učené, stále požitkářské a stále zotročené, pocítilo v těchto převratech již toliko změny vládců. Ani veškeré Démostenově výmluvnosti se nemohlo podařit znovu vdechnout život do těla, jež přepych a umění zbavily nervů.

Úpadek Říma, založeného pastýřem a proslaveného rolníky, započal právě v dobách Enniových a Terentiových. Avšak po Ovidiích, Catullech, Martialech a spoustě obscénních autorů, jejichž samotná jména urážejí mravopočestnost,

* Měnny jsou perské války — pozn. překl.

se Řím, jenž byl druhdy chrámem ctnosti, stal divadlem zločinu, skvrnou mezi národy a hříčkou barbarů. Tento střed světa upadl nakonec pod jeho, v němž předtím ujařmil takové množství národů, a den jeho pádu nadešel nazítří nato, kdy byl jednomu z jeho občanů udělen titul soudce vkusu.*

A co říci o metropoli říše Východu, která — vzhledem k poloze — byla jakoby předurčena, aby se stala metropolí celého světa, co říci o útočišti věd a umění, vypuzených ze zbytku Evropy možná spíše z nutnosti nežli z barbarství? Dějiny Konstantinopole jsou utkány z nejodpornějšího smilstva a zkaženosti, ze zrad, vražd a nejčernějších jeďů, z nejstrašnějších zločinů. To je tedy ten čistý pramen, z něž na nás skanula osvěta, kterou se naše století tak pyšní.

Proč však vyhledávat důkazy pravdy v zašlých časech, když o ní máme trvalá svědectví přímo před očima. V Asii se nalézá obrovská země, kde je literatura ctěna tak, že vede k nejvyšším hodnotám ve státě. Kdyby vědy zušlechtovaly mravy, kdyby učily muže prolévat krev za vlast, kdyby rozněcovaly odvahu, musely by být národy Číny moudré, svobodné a nepřemožitelné. Nenaleznete však neřest, která by je neovládala, zločin, který by důvěrně neznaly. Ani osvědčení ministři, ani zdánlivě moudré zákony, ani množství obyvatel neuchránili tuto rozsáhlou říši před jhem neznalých a hrubých Tatarů. K čemu jí byli všichni učenci? Jaké plody sklídila z poct, jimiž je zahrnuje? Že by byla oním plodem skutečnost, že se stala národem otroků a zlotřilců?

Postavme proti tomuto obrazu obraz malého počtu národů ušetřených náklady zbytečných vědomostí, které si svými ctnostmi vytvořily vlastní štěstí a staly se vzorem národům ostatním. Takoví

* Mínen je Petronius Arbiter, římský spisovatel 1. století — pozn. překl.

byli první Peršané. U tohoto zvláštního národa se ctností vyučovalo tak jako u nás vědám. Přesnadno si podmanil Asii a jako jediný se může pyšnit tím, že byly dějiny jeho institucí považovány za filozofický román. Takoví byli Skytové, o nichž se nám dochovaly tak nádherné chvalo zpěvy. Takoví byli Germáni. A jeden spisovatel, znavený líčením zločinů a podlostí vzdělaného, blahobytného a rozkošnického národa, si ulevoval líčením jejich prostoty, nevinnosti a ctností. Takový byl i Řím v dobách chudoby a nevědomosti. Takový zůstal až dodnes drsný národ, který je tak vychvalován za odvahu, o niž ho nedokázalo připravit žádné protivenství, a za věrnost, jež se nezkažila vlivem příkladu.¹

Ještě tyto národy raději cvičily něco jiného než ducha, nebylo tomu z hlouposti. Věděly o tom, že v jiných končinách tráví zahálčiví muži život ve přích o svrchovaném dobru, o neřestech a ctnostech, a že nadutí rozumáři, vynášející sami sebe do nebes, zahrnují ostatní národy pod hanlivé označení barbari. Pohlédly však na jejich mravy a naučily se pohrdat jejich učením.²

Mám snad zapomenout, že v samotném lůně Řecka povstala obec proslavená právě tak šťast-

¹ Neodvažují se mluvit o šťastných národech, neznajících ani slovo neřest, které si tak obtížně podrobujeme, o amerických divoších, jejichž přirozené a prosté zřízení Montaigne neváhá nadřadit nejen Platónovým zákonům, ale i té nejdokonalejší vládě nad národy, jakou si kdy bude moci filozofie představit. Uvádí o tom množství příkladů, jež udeří do očí každého, kdo se jim umí obdivovat: „Nu což,“ píše, „nenosí kalhoty.“ (Eseje. Kniha I, kap. XXX.)

² Ať mi někdo nezaujatě poví, jaké mínění museli mít sami Aténané o výmluvnosti, jestliže ji tak pečlivě vyloučili z neúplatného tribunálu, proti němuž se neodvolávali ani bohové. Co si mysleli o lékařství Římané, jestliže je vyhnali ze své republiky? A jaký názor museli mít asi na soudnictví Španělé, když je zbyteček lidskosti vedl k tomu, že zakázali právníkům přístup do Ameriky? Neřeklo by se, že se pokusili tímto jediným činem napravit všechny zločiny, jež napáchali na ubohých Indiánech?

nou nevědomostí jako moudrostí zákonů, ona republika spíše polobohů nežli lidí, neboť jejich ctnosti jako by přesahovaly lidské schopnosti? Sparto, ty věčná hano zbytečné filozofie! Zatímco se neřesti, vedené krásnými uměními, společně vkrádaly do Atén, zatímco tam jistý tyran pečlivě shromažďoval díla knížete básníků, vyháněla jsi ty ze zdí umění a umělce, vědy a vědce!

A tento rozdíl poznamenal události. Atény se staly příbytkem zdvořilosti a dobrého vkusu, zemí řečníků a filozofů. Elegance staveb tam odpovídala eleganci jazyka. Všude tam bylo vidět mramor a plátno oživené rukama těch nejjobratnějších mistrů. Právě v Aténách se zrodila překvapivá díla, jež budou sloužit za vzor ve všech dobách zkaženosti. Obraz Sparty je méně skvělý. Tam, tvrdily ostatní národy, *se lidé ctnostní rodí a jako by jim i vzduch vdechoval ctnost*. Z jejich obyvatel se nám dochovala toliko vzpomínka na hrdinské činy. A že by takové pozůstatky pro nás měly menší cenu než podivuhodné sochy, jež nám zanechaly Atény?

Je pravda, že se několik moudrých postavilo proti obecnému proudu a uchránilo se neřesti v příbytku Múz. Poslyšme však soud, který první a nejnešťastnější z nich vyslovil o umělcích své doby:

„Zkoumal jsem,“ říká, „básníky a považuji je za muže, jejichž nadání vzbuzuje úctu v nich samých i v jiných, kteří vystupují jako lidé moudří a za takové jsou i považováni, ačkoliv se jim právě moudrosti nejvíce nedostává.

Od básníků,“ pokračuje Sókratés, „jsem přešel k umělcům. Nikdo se v uměních nevyznal méně než já, nikdo nebyl přesvědčenější, že umělci vlastní nádherná tajemství. Nicméně jsem zpozoroval, že jejich stav není lepší než stav básníků a že obojí žijí v témže předsudku. Jelikož nejzručnější z nich vynikají ve své vlasti, považují se za nejmoudřejší ze všech lidí. Tato nadutost zcela

očernila v mých očích jejich vědění, takže jsem se postavil na místo orakula a položil jsem si otázku, čím bych chtěl být raději, zda tím, čím jsem, anebo tím, čím jsou oni, zda bych raději věděl to, co se naučili oni, anebo věděl, že nevím nic. Odpověděl jsem sobě i bohu: „Chci zůstat tím, čím jsem.“

„Ani sofisté, ani básníci, ani řečníci, ani umělci, ani já, nikdo z nás neví, co je pravda, dobro a krása. Je však mezi námi ten rozdíl, že se všichni tito lidé domnívají, že něco vědí, ačkoli nevědí nic, zatímco nevím-li nic já, nejsem o tom přinejmenším na pochybách. Neškerá převaha moudrosti, kterou mi orakulum přiřklo, spočívá tedy pouze v přesvědčení, že nevím to, co nevím.“*

Zde tedy vidíte, že Sókratés, nejmoudřejší z lidí podle soudu bohů a nejučenější z Aténanů podle mínění celého Řecka, chválí neznalost! Domníváte se, že kdyby se mezi námi znovu objevil, přesvědčili by ho naši vědci a umělci o tom, že má změnit názor? Nikoli, vážení pánové! Tento spravedlivý muž by nepřestal pohrdat našimi prázdnými vědami, nerozmnožoval by onu spoustu knih, již jsme ze všech stran zaplavováni, a svým žákům a našim vnukům by jako jediný návod zanechal právě tak, jak to učinil, toliko vzpomínku na vlastní ctnost. Je krásné poučovat lidi právě takto.

V tom, co v Aténách započal Sókratés, pokračoval v Římě Cato Starší. Horlil proti vyumělkovaným a přejemným Řekům, kteří jsou svodem pro ctnost a oslabují odvahu jeho spoluobčanů. Vědy, umění a umění sporu však znovu nabyly vrchu. Řím se zaplnil filozofy a řečníky, vojenská kázeň byla zanedbána, začalo se pohrdat zemědělstvím, vstupovalo se do sekt a zapomínalo na vlast. Svatá slova svobody, nezištnost, poslušnost zákonů byla nahrazena jmény Epikúros,

* Rousseauova parafráze části Sókratovy řeči podle Platónova podání v *Obraně Sókrata* (p. 22–24; český překlad F. Novotného, Praha 1942, s. 53–56) — pozn. překl..

Zénón, Arkesilaos. Od té doby, co se u nás začali objevovat učenci, tvrdili jejich vlastní filozofové, vytratil se čestní lidé. Římanům nejprve postačovalo jejich ctnostné jednání. Jakmile začali ctnost studovat, bylo vše ztraceno.

Co by si asi, Fabricie, pomyslela vaše veliká duše, kdyby byla naneštětí znovu přivolána k životu a vy jste uzřel okázalou tvář toho Říma, který jste svou paží zachránil a který vaše vážené jméno proslavilo více než všechna vítězství? „Bohové,“ zvolal byste, „kam se to poděly ty slaměné střechy a prosté příbytky, v nichž druhdy sídlila střídmost a ctnost? Jaká to zhoubná nádhera vystřídala římskou prostotu? Co je to za podivný jazyk? Co je to za zženštilé mravy? Co znamenají ty sochy, ty obrazy, ty budovy? Co jste to učinili, vy šílenci? Vy, vládcí národů, vy jste se nechali zotročit nicotnými muži, nad nimiž jste zvítězili? Vždyť vám vládnu reťoři! Krví jste z kropili Řecko a Asii, a proč? Abyste zahrnovali bohatstvím stavitele, malíře, sochaře a komedianty! Pozůstatky Kartága jsou v rukou flétnisty! Pospěšte, Římané, a pobořte amfiteátry, strhněte sochy, spalte obrazy! Vyžeňte otroky, kteří vás ovládají a jejichž zhoubná umění vás kazí! Ať tato nicotná nadání proslaví někoho jiného. Jediné nadání hodné Říma je dobýt svět a ustavit v něm vládu ctnosti. Když Kineas považoval senát za shromáždění králů, neoslnila ho ani nicotná okázalost, ani vybraná elegance. Neslyšel v něm onu povrchní výmluvnost, studovanou a zbožňovanou toliko malichernými. Co že to Kineas uzřel tak majestátního? Uviděl, občané, něco, čeho nikdy nedocílí ani vaše bohatství, ani vaše umění. Uviděl to nekrásnější, co se kdy pod sluncem naskytlo, uzřel shromáždění dvou set ctnostných mužů, hodných poroučet Římu a vládnout světu.“

Překročme však vzdálenost míst a věků a podívejme se, co se událo v našich končinách a před našima očima, anebo radši zapuďme hnusná lí-

čení, jež by zraňovala jemnocit, a ušetřme si námahu opakovat totéž pod jinými jmény. Ne náhodou jsem oživil Fabriciův popel. Vložil jsem snad do úst tohoto velkého muže něco, co by nemohl vyslovit Ludvík XII. nebo Jindřich IV.? Je pravda, že by u nás Sókratés nemusel vypít bolehlav. Byl by však vypil ještě trpčí kalich urážlivého posměchu a opovržení, stokrát horšího nežli smrt.

Přepych, rozmařilost a otroctví byly tedy za všech dob trestem za pyšné úsilí vystoupit ze šťastné nevědomosti, již nám vyhradila věčná moudrost. Zdá se, že hustý závoj, jímž zahalila všechny své kroky, nás dostatečně upozorňuje na to, že nás nepředurčila k nicotným výzkumům. Dokázali jsme však využít některého z poučení, jež nám udělila, přestoupili jsme snad některé z nich beztrestně? Nechtě si už konečně národy uvědomí, že nás příroda chtěla uchránit před vědou tak, jako matka vyrve nebezpečnou zbraň z rukou dítěte, že všechna tajemství, jež před námi skrývá, jsou strasti, před nimiž nás chrání, a že námaha, s níž se vzděláváme, není nejmenším z jejich dobrodiní. Lidé jsou zvrhlí. Ještě horší by byli, kdyby se naneštětí rodili vzdělaní.

Jak ponižující jsou tyto úvahy pro lidstvo! A jak hluboce musejí zraňovat naši ješitnost! Jakže? Počestnost má být dcerou nevědomosti? Věda má být neslučitelná s ctností? K jakým důsledkům by nás dovedly podobné předsudky? Chceme-li však tyto zdánlivé nesrovnalosti smířit, postačí, když pečlivě prozkoumáme marnivost a nicotnost vznešených titulů, jež nás oslňují a které tak zbůhdarma udělujeme lidskému poznání. Uvažujme tedy vědy a umění samy o sobě. Pohleďme na to, co z jejich pokroku vyplývá, a neváhejme uznat všechny body, v nichž se naše úvahy shodnou s historickými indukcemi.

DRUHÁ ČÁST

Podle staré tradice, jež přešla z Egypta do Říma, vynalezl vědy bůh, který je nepřitelem lidského pokoje.¹ Jaký tedy názor na ně měli asi sami Egypťané, u nichž se zrodily? Viděli totiž zblízka zdroje, z nichž povstaly. A vskutku, ať už listujeme anály světa, anebo nahradíme nejisté kroniky filozofickými výzkumy, shledáme, že původ lidského poznání neodpovídá ideji, již si o něm rádi vytváříme. Astronomie se zrodila z pověry, výmluvnost ze ctižádostivosti, nenávisti, pochlebování a lži, geometrie z lakomství, fyzika z nicotné zvědavosti a všechny vědy, ba i morálka, z lidské pýchy. Vědy a umění vděčí tedy za zrod neřestem; méně bychom pochybovali o jejich výhodách, kdyby za něj vděčily ctnostem.

S jejich nedobrym původem se až příliš setkáváme v jejich předmětech. Co bychom si počali s uměními, kdyby je neživil přepych? K čemu by bylo právnictví bez lidské nespravedlnosti? Co by se stalo s historií, kdyby nebylo ani tyranů, ani válek, ani spiklenců? Slovem, kdo by chtěl strávit život nepohodlnými pozorováními, kdyby každý naslouchal toliko lidským povinnostem a přírodním potřebám a čas vynakládal toliko pro vlast, pro nešťastníky a pro přátele? Už tato jediná úvaha by měla hned od počátku odpudit každého, kdo vážně usiluje o to, aby se vzdělal studiem filozofie.

Kolik je ve vědeckých výzkumech nebezpečí,

¹ V báji o Prométheovi snadno rozpoznáme alegorii a nezdá se, že by si o něm Řekové, kteří ho přikovali ke Kavkazu, mysleli něco lepšího než Egypťané o svém bohu Thothovi. Jedna stará báj vypráví, že když satyr uzrěl poprvé oheň, chtěl s ním bojovat a sevřít ho pažemi. Prométheus však na něj zvolal: „Satyre, opláčeš vous na své bradě. Dotkneš se ho, a spálí tě.“

kolik je nepravých cest! Kolika omyly, jejichž nebezpečnost tisíckrát převyšuje užitek z nalezené pravdy, je nutno projít, abychom k ní dospěli! Nevýhoda je zřejmá, neboť nepravdu lze kombinovat nekonečným množstvím způsobů, zatímco pravda je pouze jedna. A kdo ji ostatně hledá opravdu upřímně? A podle jakých znaků ji i při sebelepším vůli bezpečně rozpoznáme? Podle jakého kritéria ji správně posoudíme v takovém množství rozličných pocitů?¹ A pak to nejobtížnější. Pokud kritérium nakonec se štěstím objevíme, kdo z nás ho bude umět správně užívat?

Jsou-li vědy nicotné cílem, jenž si stanovují, ještě nebezpečnější jsou účinky, jež vyvolávají . . . Zrodily se z lenivosti a samy ji i živí. Nenávratná ztráta času je první újmou, kterou společností nutně způsobují. Nečinit dobro je velice škodlivé jak v politice, tak v morálce, a na každého zbytečného občana lze pohlížet jako na škůdce. Odpovězte mi tedy, vy, slovatní filozofové, vy, od nichž jsme se dozvěděli, z jakých důvodů se tělesa přitahují ve vzduchoprázdnu, jaké jsou poměry drah, jež planety oběhnou za stejný čas, jaké křivky mají body sdružené, inflexivní a různosměrné, jak člověk vidí v bohu vše, jak si duše a tělo odpovídají, aniž spolu komunikují tak jako dvojí hodiny, které hvězdy mohou být obyvatelné, které druhy hmyzu se reprodukují prapodivným způsobem, odpovězte mi, pravím, vy, od nichž jsme získali tolik nádherných poznatků. Byli bychom méně počestní, méně dobře řízení, méně obávaní, méně vzkvétající, anebo více zvrhlí v případě, kdybyste nás nikdy nebyli o těchto věcech poučili? Zamyslete se znovu nad důleži-

¹ Čím méně člověk ví, tím více se domnívá, že ví. Pochybovali snad o něčem peripatetikové? Nevytvořil snad Descartes všehomír z krychlí a vírů? A naleznete snad dnes — i v Evropě — jakéhokoli fyzika, jenž by směle nevyšvětloval hluboké tajemství elektřiny, které bude možná vždy uvádět opravdové filozofy v zoufalství?

tostí svých výtvorů. A jestliže jsou nám nejosvícenější práce našich vědců a našich nejlepších občanů k tak malému užitku, povězte nám, co si máme pomyslet o spoustě podružných spisovatelů a lenivých literátů, kteří zcela zbůhdarma uhryzávají ze substance státu.

Co pravím lenivých? Dej bůh, aby byli skutečně leniví! Mravy by tím získaly na zdraví a společnost na klidu. Tito marniví a nicotní mluvkové však šíří zhoubné paradoxy, jimiž jsou vyzbrojeni, na všechny strany, podkopávají základy víry a ničí ctnost. Pohrdavě se vysmívají starobylým slovům vlast a náboženství a vynakládají nadání a filozofii na to, aby zničili a zohavili vše, co je člověku svaté. Ne že by v jádru nenáviděli ctnost anebo naše dogmata, ale jsou nepřáteli obecného mínění. Pošlete je mezi ateisty, a hned je budete mít u paty oltářů. Co všechno dokážeš, zběsilá touho po výlučnosti!

Velikou špatností je zneužívání času. S literaturou a uměními se však pojí špatnosti ještě horší, třeba přepych, jenž se právě tak jako ony zrodil z lidské lenivosti a marnivosti. Zřídka kdy nebývá přepych spojen s vědami a uměními, a ony se nikdy nerozvíjejí bez něj. Dobře vím, že naše filozofie, jež je vždy bohatá na prapodivné maximy, tvrdí proti zkušenosti všech věků, že velikost státu spočívá v jeho přepychu. Když už však naše filozofie zapomněla na nezbytnost zákonů proti přepychu, odváží se popřít i to, že pro trvání říší jsou podstatné dobré mravy a že je přepych dobrým mravům zcela protikladný? Budiž, přepych je bezpečným znakem bohatství, budiž, je užitečný, chceme-li je rozmnožit. Jaký závěr však máme učinit z takového paradoxu, který je nanajvýš hoden toho, aby se zrodil za našich dnů? Kam se poděje ctnost, bude-li nutné obohacovat se za každou cenu? Starověcí politikové mluvili neustále o mravech a ctnosti; ti naši mluví jen o obchodu a penězích. Jeden vám bude vykládat,

že člověk má v určitém kraji cenu rovnající se obnosu, za nějž by ho bylo možno prodat v Alžiru, jiný podle takového propočtu nalezne zemi, kde nemá člověk žádnou cenu, další zase zemi, kde má cenu menší než nic. Oceňují lidi jako stádo dobytka. Člověk má podle nich pro stát toliko tu cenu, jež se rovná jeho spotřebě. Jeden Sybarita by měl tedy cenu třiceti Spartanů. A hádejme, kterou z těchto dvou republik si podmanila hrstka rolníků a před kterou se třásla Asie. Byla to Sparta, nebo Sybaris?

Kýrovu říši dobyl vládce, chudší než poslední perský satrapa, s třiceti tisíci muži. Skytové, nejchudší ze všech národů, se ubránili nejmocnějším vládcům všehomíru. Dvě slavné republiky soupeřily o vládu nad světem. Jedna oplývala bohatstvím, druhá neměla nic. A právě tato zničila tu první. I římská říše, která pohltila všechny poklady všehomíra, se stala kořistí mužů, kteří ani nevěděli, co je to bohatství. Frankové dobyli Galii, Sasové Anglii. A jejich jediným pokladem přitom byla smělost a chudoba. Vojsko chudých horalů, jejichž tížádsto se omezovala na několik ovčích kůží, nejprve zkrotilo rakouskou pýchu a poté rozdrtilo bohatý a obávaný burgundský dům, před nímž se třáslí vládci Evropy. Veškerá moc a veškerá moudrost nástupce Karla V., podporovaná všemi poklady obou Indií*, se roztrátila o hrstku lovců slanečků. Ať naši politikové laskavě zanechají výpočtu a přemýšlí o těchto příkladech, ať jednou pochopí, že peníze zaručí všechno, vyjma mravů a občanů.

O co jde přesně v otázce přepychu? Jde o to, zda je pro říše důležitější skvělost a dočasnost, anebo ctnost a trvalost. Pravím skvělost. Čím se však skvějí? Touha po nádeře se v týchž duších jen stěží pojí s touhou po počestnosti. Ne, není možné, aby se duchové, zchátralí

* Míněna je Amerika a Indie — pozn. překl.

množstvím nicotných starostí, povznesli k něčemu velikému. A i kdyby k tomu našli sílu, nenaleznou k tomu odvahu.

Každý umělec chce sklidit úspěch. Chvála současníků je nejvzácnější částí jeho odměny. Co tedy učiní, aby ji získal, narodí-li se naneštěstí v národě a v době, kde vědci, kteří se dostali do módy, umožnili lehkovážnému mládí udávat tón, kde muži obětovali vkus utlačitelkám svobody,¹ kde se jedno z pohlaví odvažuje souhlasit toliko s tím, co je přiměřené malodušnosti pohlaví druhého, takže se nechávají propadnout vrcholná díla dramatické poezie a zázraky harmonie narážejí na strohý odsudek? Co tedy učiní, vážení pánové? Sníží genialitu na úroveň století a raději bude skládat obyčejná díla, jež mu zajistí obdiv za života, nežli díla nádherná, za něž by se dočkal obdivu až dlouho po smrti. Pověz nám, slavný Arouete, kolik mužných a silných půvabů jsi obětoval falešné citlivosti! A kolik velkých věcí jsi obětoval galantnímu duchu, jenž je živnou půdou maličkostí!

Rozklad mravů, jenž je nutným následkem přepychu, tedy vede i ke zkáze vkusu. Jestliže se náhodou mezi muži obdivuhodného nadání objeví člověk takové duševní síly, že se odmítá propůjčit duchu svého století a znešvarit se dětinskostmi, nuže běda mu! Zemře v nouzi a zapomnění. Kéž by mé tvrzení bylo jen předpovědí, a nikoli do-

¹ Jsem velice dalek názoru, že je vliv žen sám o sobě škodlivý. Obdarovala je tak příroda pro štěstí lidského rodu. Kdyby byl dar lépe využíván, mohl by vykonat tolik užítku, kolik dnes páchá škod. Nedostatečně si uvědomujeme, jaké výhody by vzešly z lepší výchovy té části lidského rodu, jež vládne části druhé. Muži se vždy budou snažit ženám zalíbit. Chcete-li je tedy mít velké a ctnostné, naučte ženy, co je velikost duše a ctnost. Úvahy, jež toto téma skýtá a jež kdysi učinil Platón, by si velice zasloužily obšírnějšího rozpracování z pera člověka, jenž by byl hoden psát po takovém mistrovi a stát se obhájcem v tak důležité věci.

loženou zkušeností! Carle, Petře,* nadešel čas, kdy vám vypadne z rukou štětec určený k tomu, aby nádhernými a posvátnými obrazy zvyšoval majestátnost našich chrámů, anebo se zaprodá a lascivními výjevy bude zdobit čela divanů. A ty, nenapodobitelný Pigalle, soupeři Praxitela a Feidia, ty, jemuž by ve starověku byli vtiskli do ruky dláto, aby vytvořil bohy, kteří by v našich očích ospravedlnili modlářství, tvá ruka bude muset vyhlazovat břich nějakého opičáka, anebo zůstane bez práce.

Nelze uvažovat o mravech a s potěšením si nepřipomenout obraz prostoty prvních časů. Je to krásný břeh, vyzdobený toliko rukama přírody, k němuž neustále obracíme zrak a od něž se vzdalujeme jenom s lítostí! V době, kdy nevinní a ctnostní lidé měli nejraději za svědky svého jednání toliko bohy, bydleli s nimi společně v týchž chýších. Záhy však do nich vstoupila špatnost, nabažili se svědků tak nepohodlných a uzavřeli bohy do nádherných chrámů. Nakonec je z nich vypudili a usídlili se v nich sami, anebo se už chrámy bohů přinejménším nelišily od příbytků občanů. Tehdy nastal vrchol zkaženosti a neřesti nikdy nedostoupily takového stupně, jako když byly takřkajíc oslavovány na průčelích paláců, na mramorových sloupech a zpodobovány na korintských hlavicích.

Zatímco se v životě množí pohodlí, zdokonalují se umění a šíří přepych, pravé odvaze odumírají nervy, vojenské ctnosti se vytrácejí. A i toto je dílem věd a všech umění, provozovaných v šeru pracoven. Když Gótové vydrancovali Řecko, zachránilo před ohněm veškeré knihovny mínění rozšířené jedním z nich, že je třeba ponechat nepřátelům budovy, jež jsou tak vhodné k tomu, aby je odvracely od vojenských cvičení a bavily leni-

* Příslušníci francouzské malířské rodiny Vanlooů či Van Looů.

vými a sedavými činnostmi. Karel VIII. se zmocnil Toskánska a Neapolského království, a nemusel přitom takřka ani tasit meč. Celý dvůr přičítal nečekanou snadnost tohoto podniku skutečnosti, že se italští vládci a šlechta raději starají o to, jak si rozvinout důvtip a učenost, než aby se cvičili v síle a válečném umění. Vskutku, tvrdí rozumný člověk, jenž obě události zachytil, ve válečnictví a ve všech podobných oborech změkčuje a zženštuje studium věd odvahu daleko spíše, než aby ji upevňovalo a rozněcovalo.

Římané přiznali, že v nich válečná ctnost vyhasínala tou měrou, jakou se z nich stávali znalci obrazů, rytin, zdobených nádob a jakou počali pěstovat krásná umění. A jako kdyby měl být tento slavný kraj neustále vzorem ostatním národům, vzestupem Medicejských a obnovou literatury upadla opět, a možná navždy, válečnická pověst, již Itálie před několika stoletími znovu nabyla.

Starořecké republiky s moudrostí, jež se skvěla ve většině jejich institucí, zapovídaly občanům všechna poklidná a sedavá řemesla, změkčující a kazící tělo a zbavující je nervů i duševní síly. Jak asi mohou pohlížet na hlad, žízeň, únavu, nebezpečnost a smrt muži, když je sklíčí sebelepší potřeba a odpudí sebemenší námaha? Jak odvážně budou vojáci snášet přetěžké práce, když na ně nejsou vůbec zvyklí? S jakým zápalem budou vykonávat nucené pochody pod velením důstojníků, kteří nemají ani tolik síly, aby jeli na koni? Nenamítejte mi proslulou kvalitu všech těch moderních válečníků, kteří jsou tak promyšleně podrobeni kázní. Vychvaluje se mi sice jejich statečnost v den bitvy, ale už se neříká, jak snášejí přemíru práce, jak jsou odolní proti nepřízní ročních období a proti nečasům. Stačí trochu slunce nebo sněhu, stačí, aby se nedostávalo několika nicotností, a nejlepší z našich armád se v několika dnech rozplyne a přijde vniveč. Připusťte alespoň

jednou, vy neohrožení válečníci, pravdu, kterou slyšíte tak zřídka. Víím, že jste smělí. Byli byste s Hannibalem zvítězili v Cannes a Trasymenu, Caesar by byl s vámi překročil Rubikon a podrobil si zemi. Hannibal by však s vámi nebyl přešel jako první Alpy a Caesar by nebyl porazil vaše předky.

Úspěch války nespočívá vždy v boji a pro vojevůdce existuje umění vyšší než je umění vyhrávat bitvy. To, že se někdo neohroženě vrhá do ohně, neznamená, že nemůže být velice špatným důstojníkem. A i pro vojáka by byla možná důležitější o něco větší síla a zdatnost než obrovská smělost, jež ho neuchrání před smrtí. A co je státu po tom, zda jeho vojska zhynou horečkami a chladem, anebo nepřátelským mečem?

Škodí-li pěstování věd bojovým kvalitám, ještě více škodí vlastnostem morálním. Již od prvních let života nám nesmyslná výchova zdobí ducha a kazí úsudek. Na všech stranách vidím obrovské ústavy, kde se velice nákladně vychovává mládež tak, že se jí vštěpuje vše, vyjma povinností. Vaše děti nebudou znát vlastní jazyk. Zato budou mluvit jazyky jinými, jichž se nikde neuzívá. Naučí se skládat verše, jimž sotva porozumí. Nerozpoznají pravdu od omylu, ale nabudou umění, jak ji lichými argumenty zatemňovat druhým. Nenaučí se, co znamenají slova velkodušnost, poctivost, umírněnost, lidskost, odvaha, jejich ucha se nikdy nedotkne sladké slovo vlast. A uslyší-li o bohu, tedy méně proto, aby před ním pociťovaly bázeň, než proto, aby z něho měly strach.¹ Byl bych raději, prohlásil jeden moudrý muž, kdyby můj žák strávil čas v míčovně; alespoň by měl hbitější tělo. Víím, že je třeba děti zaměstnat a že největším nebezpečím, jež jim hrozí, je lenivost. Co se tedy mají učit? To je dozajista

¹ *Filozofické myšlenky.* (Diderotovo rané filozofické dílo — pozn. překl.)

krásná otázka! Ať se učí tomu, co budou muset dělat, až dorostou,¹ a nikoli tomu, co budou muset zapomenout.

Zahrady nám zdobí sochy a galerie obrazy. A co asi představují tato vrcholná umělecká díla, vystavená obecnému obdivu? Jsou to snad obránci vlasti? Anebo muži ještě větší, kteří vlast obohacili ctnostmi? Nikoli. Jsou to obrazy všelikých bloudění srdce a rozumu, pečlivě vybrané ze

¹ Taková byla výchova Spartanů podle zprávy největšího z jejich králů. „Je to věc hodná velké vážnosti,“ říká Montaigne, „že je ve výtečném Lykurgově zřízení při vůli tak obrovské svou dokonalostí, a přitom tak starostlivé o výchovu dětí jako o svůj hlavní úkol, v samotném příbytku Múz tak málo zmiňována učenost. Jako by bylo třeba poskytnout této ušlechtilé mládeži, pohrdající jakýmkoli jiným jhem, na místo našich učitelů věd toliko učitele srdnatosti, prozíravosti a spravedlnosti.“

Pohledme nyní, jak týž autor mluví o starých Peršanech. Píše, že Plátón vypráví, „že nejstaršího syna svého královského rodu vychovávali takto. Po narození ho svěřili nikoli ženám, ale královým eunuchům, nejmávanějším pro svou ctnost. Ti se starali o to, aby se mu vyvinulo krásné a zdravé tělo, a po sedmém roce ho učili jezdit na koni a vyjíždět na lov. Když dovršil čtrnáctý rok, svěřili ho čtyřem mužům: nejmoudřejšímu, nejspravedlivějšímu, nejstřídmějšímu a nejsrdnatějšímu muži z celého národa. První ho vyučoval náboženství, druhý tomu, aby byl vždy pravdivý, třetí tomu, aby ovládl hamižnost, a čtvrtý, aby se ničeho nebál.“ Doplním, že každý usiloval o to, aby se stal dobrým, žádny o to, aby se stal učeným.

„V Xenofontovi požaduje Astyages, aby mu Cyrus složil úcty z poslední lekce. V naší škole měl velký chlapec malý kabátec, podstrčil ho jednomu ze spolužáků menší postavy a sebral mu kabátec větší. Náš učitel mne ustavil soudcem v této věci a já jsem usoudil, že je třeba ponechat věci tak, jak jsou, a že to v tomto bodě jednomu i druhému lépe vyhovuje. Nato mi vytкнуl, že jsem špatně učinil, neboť jsem se zastavil u vhodnosti, zatímco bylo nejprve třeba vykonat spravedlnost spočívající v tom, že nikdo nesmí být omezován ve svém vlastnictví. A řekl, že byl za to zbit právě tak jako jsme biti my, když zapomeneme první aorist od slovesa *τιπτω*. Můj učitel mi učinil krásný proslav *in genere demonstrativo*, nežli mne přesvědčil, že se jeho škola vyrovná zmíněné škole.“ (Eseje. Kniha I, kap. XXIV.)

staré mytologie a záhy vystavené zvědavosti našich dětí, bezpochyby proto, aby měly před očima vzory špatného jednání ještě dříve, než se naučí číst.

Z čeho pocházejí všechny tyto zlořády, ne-li z neblahé nerovnosti, již mezi lidmi zavedlo oceňování nadání a hanobení ctností? Je to nejzřejmější účinek veškerého studia a nejnebezpečnější ze všech jeho důsledků. Netážeme se již, zda je někdo počestný, ale zda je nadaný, ani zda je nějaká kniha užitečná, ale zda je dobře napsána. Odměny udělujeme krasoduchům a ctnost zůstává bez pocty. Máme tisíce cen za krásné rozpravy a ani jedinou za krásné jednání. Nicméně mi však povězte, zda lze slávu spojenou s nejlepší rozpravou, již tato Akademie ocení, srovnávat se záslužností toho, že byla cena založena.

Moudrý muž se nežene za bohatstvím, není však necitlivý ke slávě. A když vidí, jak špatně je rozdělována, jeho ctnost, již by trocha soutěžení vyburcovala a učinila pro společnost užitečnou, zmalátní a vyhasne v bídě a zapomnění. To tedy nakonec všude nutně způsobí skutečnost, že příjemným nadáním dáváme přednost před nadáními užitečnými, a zkušenost to od obnovy věd a umění potvrdila až příliš dokonale. Máme fyziky, geometry, chemiky, astronomy, básníky, hudebníky, malíře, postrádáme však už občany, anebo, pokud nám ještě nějaká zbývají, jsou roztroušeni v opuštěných krajích, kde hynou v bídě a opovržení. V takovém stavu úpí ti, kdo nám dávají chléb a kdo dávají mléko našim dětem, s takovými pocity na ně shlížíme my.

Přiznávám však, že zlo nedostoupilo takového stupně, jakého by mohlo dosáhnout. Věčná předvidavost, jež vedle rozličných zhoubných rostlin umístila prosté rostliny prospěšné a vložila do těla mnoha škodlivých zvířat lék na rány, které působí, naučila vládcy, kteří jsou jejími náměstkami, jak napodobit její moudrost. Právě po jejím

vzoru vyzískal veliký panovník, jehož sláva bude od století ke století nabývat nového a nového lesku, ze samotného lůna věd a umění, jež jsou pramenem tisíce nepravostí, slovné společnosti, pověřené správou nebezpečného břímě lidského poznání a zároveň i posvátného břímě mravů, společnosti dohlížející, aby se v nich obojí uchovávalo v dokonalé čistotě, a vyžadující takovou čistotu i od přijímaných členů.

Tyto moudré instituce, posílené jeho vznešeným následníkem a napodobované všemi evropskými králi, se stanou pro literáty přinejmenším brzdou. Jelikož totiž každý z nich usiluje o čest, aby byl do akademií přijat, budou literáti dohlížet sami na sebe a vynasnaží se, aby si přijetí zasloužili užitečnými díly a bezúhonnými mravy. Ty ze společností, které si k soutěží o ceny, jimiž odměňují literární zásluhy, vyberou témata, rozdělující v srdcích občanů lásku ke ctnosti, dokáží, že v nich taková láska panuje, a poskytnou národům vzácné a sladké potěšení z pohledu na to, jak obětavě šíří učené společnosti v lidském rodu nejen osvětu příjemnou, ale i blahodárné vzdělání.

Zdržte se námitky, která je pro mne jen dalším důkazem. Podobná starostlivost ukazuje až příliš, jak je starostlivost nezbytná. Vždyť proti neexistujícím nemocem nehledáme léky. A proč musejí být léky natolik nedostatečné, že mají charakter léků obyčejných? Takové množství ústavů, vytvořených pro vědce, je jen tím více schopno ovlivnit předměty věd a obrátit duchy k jejich pěstování. Z učiněných opatření se zdá, že máme příliš mnoho rolníků, a obáváme se, že se nám nebude doštátat filozofů. Nechci se zde pouštět do srovnávání zemědělství a filozofie — bylo by nepřijatelné. Položím pouze tuto otázku: Co je to filozofie? Co obsahují spisy nejznámějších filozofů? Jaká poučení nám skýtají milovníci moudrosti? Když si je poslechnete, nepovažovali byste je za bandu šarlatánů, z nichž každý vykřikuje na jednom

rohu veřejného prostranství: Sem, ke mně pojdte, já jediný vás neklam! Jeden tvrdí, že tělesa neexistují a že vše je jen v představě, druhý, že není jiné substance kromě hmoty a jiného boha kromě světa. Tento se domnívá, že není ctností ani neřestí a že morální dobro i zlo jsou chiméry, onen, že jsou si lidé vlky a mohou se s klidným svědomím navzájem zadávat. Proč si neponecháte, vy, velcí filozofové, užitečné lekce pro přátele a děti? Záhy by se vám za ně odplatili a my bychom se neobávali, že u nás nalezneme některého z vašich stoupenců.

To jsou tedy ti báječní mužové, které za života současníci oslavovali a jimž byla po smrti vyhrazena nesmrtelnost! To jsou tedy ta moudrá naučení, jež nám poskytli a jež máme my předávat od věku k věku našim potomkům? Ponechalo snad pohanství, jež se oddávalo všelikým blouděním lidského rozumu, následníkům něco, co by bylo možno přirovnat k hanebným památkám, které jim za vlády evangelia připravil tisk? Bezbožné spisy Leukippovy a Diagorovy své autory nepřežily. Umění, jak dodávat věčnosti výstřelkům lidského ducha, nebylo tehdy ještě vynalezeno. Avšak díky tiskařským typům¹ a tomu, jak

¹ Pohlédneme-li na hrozné nepořádky, jež už knihtisk v Evropě způsobil, a budeme-li soudit o budoucnosti podle toho, jak velké pokroky činí toto zlo den ode dne, lze snadno předpokládat, že vládcí brzy vynaloží na to, aby toto hrozné umění ze svých států vypudili, totéž usílí, jaké je stálo jeho zavedení. Sultán Ahmed podlehl dotěrným žádostem několika takzvaných mužů dobrého vkusu a souhlasil se zřízením tiskárny v Konstantinopoli. Sotva tu však uvedli lis do provozu, bylo nutno ho zničit a vhodit nástroje do studny. Když prý se kalífa Omara dotázali, co se má stát s alexandrijskou knihovnou, odvětil jim těmito slovy: „Pokud knihy z knihovny obsahují věci, jež se protíví Alkoranu, jsou špatné, a je třeba je spálit. Obsahují-li toliko učení Alkoranu, spalte je také: jsou přebytečné.“ Naši vědci uváděli tuto úvahu jako vrcholně absurdní. Předpokládejte však, že by byl na Omarově místě Řehoř Veliký a na místě Alkoranu bylo Evangelium. I tak by knihovna lehla popelem a bylo by to možná to nejkrásnější, co onen slavný papež v životě učinil.

jich užíváme, se nebezpečná snění Hobbesova a Spinozova dochovají navěky. A vy, slavné spisy, jichž by nevědomost a prostota našich otců nebyla schopna, doprovodte u našich potomků ještě nebezpečnější díla, vydechující zkaženost mravů našeho století, a společně předejte budoucím věkům věrné dějiny pokroku a přednosti věd a umění. Pokud si vás přečtou, neponecháte je na pochybách v otázce, kterou dnes zkoumáme. A pokud nebudou ještě šilenější nežli my, pozvednou ruce k nebesům a s trpkostí v srdci zvolají: „Všemocný bože, ty, který držíš duchy ve svých rukou, zbav nás osvěty a neblahých umění našich otců a vrať nám nevědomost a chudobu, jedině statky, jež nás dovedou ke štěstí a naleznou cenu v tvých očích.“

Jestliže však pokrok věd a umění v ničem nepřispěl k opravdovému blahu, jestliže nám zkazil mravy a mravní zkaženost postihla čistotu vkusu, co říci o davu rudimentárních autorů, kteří z chrámu Múz odstranili obtíže, střežící jeho přístup, obtíže, jež příroda nahromadila jako zkoušku pro ty, kdo jsou v pokušení vynaložit síly na poznání? Co říci o oněch kompilátorech děl, kteří nešetrně vylomili brány věd a uvedli do jejich svatostánku dav nehodný toho, aby se jim přiblížil, zatímco by si bylo třeba přát, aby všichni, kdo nemohou postupovat v literární dráze, byli odrazeni u samého vstupu a oddali se uměním, jež jsou společnosti k užítku? Ten, kdo bude celý život bezpochyby špatným veršotepcem nebo podřadným geometrem, by se byl možná stal velkým výrobcem látek. Těm, které příroda určila k tomu, aby si vchovali žáky, nebylo zapotřebí nižádných učitelů. Verulamové, Descartové, Newtonové, tito učitelé lidského rodu, sami žádných neměli. A jací průvodci by je byli dovedli tam, kam je zanesla jejich rozsáhlá genialita? Obyčejní učitelé by jejich ducha toliko zúžili, neboť by ho vměšťovali do úzkých schopností ducha vlastního.

Úsilí se učili na prvních překážkách a cvičili se přitom v umění překonávat obrovské vzdálenosti, které urazili. Je-li potřeba povolit některým mužům, aby se věnovali studiu věd a umění, tedy toliko těm, kdo se budou cítit dostatečně silní, aby samostatně postupovali v jejich stopách a aby je překonali. Právě tato hrstka je určena k tomu, aby stavěla pomníky na počest lidského ducha. Chceme-li však, aby jejich genialitu nic nepřesáhlo, je zapotřebí, aby nic nepřesáhlo ani jejich naděje. To je jediné povzbuzení, jež potřebují. Duše se neznatelně přizpůsobuje předmětům, jimiž se zabývá, a právě velké příležitosti dělají velké muže. Kníže výmluvnosti byl římským konzulem, snad největší z filozofů anglickým kancléřem. Myslíte snad, že kdyby první získal toliko univerzitní katedru a druhý nevelkou akademickou penzi, myslíte si, pravím, že by se jejich postavení nepromítlo do jejich děl? Ať tedy králové neopovrhují muži, kteří by jim byli schopni nejlépe poradit, a přijmou je za rádce, nechať opustí starý předsudek, pramenící z pýchy mocných, že je umění řídit národy obtížnější než umění vnášet do nich vzdělanost. Jako by přimět lidi k tomu, aby konali dobro z vlastní vůle, bylo snazší, než je k tomu přinutit silou. Ať vědci prvního druhu naleznou na dvorech úctyhodné útulky, ať je jim poskytnuta jediná odměna, která je jich hodna, ať mohou svým vlivem přispět ke štěstí národů tím, že je budou učit moudrosti. Teprve pak poznáme, co zmůže ctnost, věda a autorita prodchnutá šlechtným soupeřením, když společně pracují pro blaho lidského rodu. Pokud však bude na jedné straně osamocená moc a na straně druhé osamocená osvěta a moudrost, vymyslí vědci zřídkačy něco velkého, vládcové zřídkačy vykonají něco krásného a národy zůstanou nadále hanebné, zkažené a nešťastné.

Co se týče nás, lidí obyčejných, jež nebesa neobdařila tak velkými nadáními a neurčila k tak

veliké slávy, zůstaňme v ústraní. Nežeňme se za pověstí, jež by nám unikla a jež by nám za současného stavu věcí nikdy nenahradila to, co by nás stálo, kdybychom na ni měli všechna práva. Proč hledat štěstí v cizím mínění, můžeme-li je nalézt sami v sobě? Ponechme jiným, ať se snaží poučit národy o povinnostech, a omezme se na to, že budeme dobře plnit povinnosti své. A více o tom vědět nemusíme.

Je tedy třeba takového úsilí a takové okázalosti, chceme-li poznat tebe, ctnosti, ty vědo prostých duší? Nejsou snad tvé principy vryty ve všech srdcích? A chceme-li se naučit tvým zákonům, nepostačí, když vstoupíme sami do sebe a budeme naslouchat hlasu svědomí ve chvíli, kdy utichnou vášně? Toto je opravdová filozofie. Naučme se s ní vystačit. Nezávidme věhlas slovatným mužům, dobývajícím si věčnost v literární republice, a snažme se mezi nimi a sebou učinit onen slavný rozdíl, jenž byl kdysi konstatován mezi dvěma velkými národy: jeden umí dobře mluvit a druhý dobře činit.

R O Z P R A V A

*O PŮVODU
A PŘÍČINÁCH
NEROVNOSTI
MEZI
LIDMI*